

SPROGLIGE FORHOLD I ÅBY SOGN, ÅRHUS AMT

AF

ANKER JENSEN.

Umiddelbart vest for Århus ligger det lille Åby sogn med henved 400 mennesker. Der er kun omtrent $\frac{1}{2}$ mil imellem sognets eneste by af samme navn og Århus. Der er derfor også en meget livlig forbindelse med staden, hvilket igen sætter sit umiskendelige indtryk på landsbyens sprogforhold. Efter min optælling¹ i januar måned d. å. findes der i Åby sogn 385 mennesker, der m. h. t. stand får følgende gruppe-
ring (tyendet er medregnet):

gårdmandsklassen	131 = 34 pct.
husmandsklassen	117 = 31 —
proprietærerne	9 = 2 —
arbejderne + småhåndværkerne . .	128 = 33 —
ialt	385 100 pct.

¹ Alle beregninger og skildringer i denne artikel skyldes min egen iagttagelse, i de fleste tilfælde lige til detaljerne. Fra mit 4. til mit 18. år, da jeg blev student, har jeg stadig boet i Åby og talt dets sprog. De få forandringer, der er foregået siden da (sommeren 96), har jeg kunnet iagttage i ferierne, i hvilke jeg ligeledes daglig har anledning til at bruge mit modersmål i snevrere forstand, så jeg tror at turde sige, at jeg er så temmelig nøje inde i selve det jyske mål og i dettes forhold til de andre sprogformer.

De tre hovedklasser er altså omtrent lige store, hver omtrent $\frac{1}{3}$ af den hele befolkning.

Ved gårdmændene forstås de landbrugere, der ejer fra 1 til 10 tdr. hartkorn, samt et par enkelte familier, som nærmest hører hertil ifølge deres hele stilling og levevis (læreren og mølleren).

Husmandsrubrikken omfatter foruden de egentlige husmænd, der lever af deres jordlod (indtil 1 td. hartk.), tillige ikke så få gartnere, og adskillige gamle husmandsenker, der lever af en lille stump have i forbindelse med alderdoms-understøttelse — samt enkelte andre.

Ved proprietærene forstås 3 familier, hvoraf de to er kapitalister, der vil tilbringe deres alderdom på landet nær ved byen, hvor de har deres fleste forbindelser. Den tredje er også indvandret.

Arbejderne og småhåndværkerne. Medens vi i husmandsrubriken havde at gøre med de selvstændige husmænd, der sidder kvit og frit på deres lille ejendom, så kommer vi nu til de husmænd, der enten kun ejer et lille jordløst hus eller også må leje sig ind hos andre (indsiddere). — Foruden at dele dem, som antydtes, i arbejdere og håndværkere, kan vi også anvende en anden inddelingsgrund, der er meget vigtigere m. h. t. sproget, nemlig efter, om de er indfødte åbyere (eller dog fra den nærmeste omegn) eller indvandrede fra Århus, hvilket er tilfældet med adskillige, særlig på grund af, at de her har en mindre husleje at betale og dog bor tæt ind til Århus.

Efter denne korte oversigt over befolkningsforholdene kommer vi til de egentlige sprogforhold. Min optælling der er ligeledes fra jan. d. å. Jeg havde en pålidelig fører at gå efter m. h. t. selve folketællingen, nemlig skattelisten, så ikke een familie er glemt. De allerfleste mennesker kendte jeg personlig, og om dem, med hvem dette ikke var tilfældet, kunde min fader, der som lærer står i forbindelse med hver enkelt familie sognet over, give mig pålidelig underretning. Hver enkelt indrangerede jeg i en af 5 opstillede sprogrubrikker,

nemlig: rent jydsk, blandet, rigsmål, udensogns mål og udenlandsk (svensk) mål. Resultatet ser således ud:

jydsk tales af	219	mennesker	o: 57	pct.
blandet —	67	—	o: 17	—
rigsmål —	86	—	o: 22	—
udensogns mål tales af .	10	—	o: 3	—
udenlandsk (svensk) — .	3	—	o: 1	—
ialt . . .	385	mennesker	100	pct.

De jydsktalende udgør altså lidt over halvdelen og består af følgende elementer: gårdmænd: 90, husmænd: 56, arbejdere + håndværkere: 73.

90 mennesker hørende til gårdmandsstanden taler altså endnu rent jydsk, og det er i det hele taget de ældre, i langt ringere grad de yngre. Der er først de få rigtig gamle, omkring 70 år, der taler deres jyske modersmål i alle livets forhold, hvad enten de står overfor præst eller herredsfoged, og som siger „du“ til alle andre bønder, første gang de træffer sammen med dem. De sidder endnu inde med enkelte gamle ord, som forlængst er gåede ud af sproget, og som de heller ikke selv bruger, undtagen hvis de en enkelt gang ved et rent tilfælde slipper dem ud af munden — ord som *klebten* (knippe, favnfuld), *ptasnen* (tusmørke) og *sats* (brygers, nu den mere moderne form *brøq'as*); den sidste mand, der stadig brugte *sats*, døde for 5—6 år siden i en alder af nogle og tres.

Ellers er det, som sagt, den ældre slægt af gårdmandsstanden, fra 40 år og opefter, der stadig i det daglige liv bruger det rene jyske sprog, gennemgående i en noget ældre form end den yngre slægt (se længere nede under de blandede). Af gårdmænd under 40 år tror jeg ikke der er mere end højst 6, som hver i sin familie endnu har jydsk som hussprog; af disse er den ene kommen en mils vej længere vest fra, hvor de yngre vel endnu ikke er bleven smittede af rigsmålet; de to er hjemmefødninger; kun een af dem har haft alle betingelser for at få sit sprog afslebet, har været på

real- og landbrugsskole, ligget som soldat i København osv. — hjemme bruger han stadig sit jydsk mål.

Den her omtalte del af gårdmandsstanden er den største (90 af 131); det er de mest ligefremme, ugenerte, måske også de mest selvfølede, stærke, sunde naturer, der ikke skammer sig ved at bruge deres eget mål de fleste steder, hvor de kommer.

Noget lignende gælder de jydsktalende husmænd, omtrent halvdelen af dem alle (56 af 117). Det er ligesom før de ældre; det er de solide, flittige mennesker, der lever i fred og ro på deres jordlod med een eller to køer og ofte med de små midler klarer sig lige så godt som mangen en gårdmand på en stor ejendom. Når de får nogen tid tilovers fra deres egen bedrift, påtager de sig nogle dages arbejde hos en eller anden gårdmand eller for kommunen og tjener på den måde en smuk biindtægt. De har hver et *sgib ni'a va sø'an*, et eufemistisk udtryk for en båd nede på åen (Århus å), med hvilken de om foråret sejler op til Brabrand sø og skærer siv, som flettes til måtter og sko de lange vinteraftener. De står i meget livlig forbindelse med Århus: de fleste har familie derinde, og adskillige gange om ugen om sommeren kører husmandskonerne „ud på torvet“ med køkkenurter og fjerkræ, — men stadig bevarer de deres ejendommelige mål og optræden. Måske er dog husmændene mere tilbøjelige end gårdmændene til at forsøge sig i et finere sprog, når de står overfor præsten og lignende højere autoriteter.

En egen lille underafdeling under husmændene er de ovenfor omtalte gamle husmandsenker — hvoraf der er en hel række —, der taler så ravjydsk, som vel muligt; imidlertid er der dog enkelte, der straks forsøger sig i det mere dannede sprog, så såre de står overfor præst eller degn, ja endog blot sognefoged.

Den tredje afdeling af rent jydsktalende er over halvdelen af samtlige arbejdere og håndværkere (73 af 128).

Denne klasse omfatter kun 4 håndværkerfamilier (1 murer, 1 smed og 2 skræddere), men derimod 15 arbejderfamilier.

Så godt som alle disse er enten indfødte eller dog fra den nærmeste omegn og har talt jydsk fra deres barndom, og deres børn kommer til at tale det samme. Det er den faste, stabile arbejdsstand i modsætning til de fremmede Århus-arbejdere, der kommer og flytter igen og sjældent bliver mere end et halvt år på stedet. De er allesammen „dus“ med gårdmændene, og i de fleste tilfælde tror jeg nok, de taler deres jydsk også til „fine“ folk, ialtfald til læreren; om også til præsten, ved jeg ikke, men formoder det dog. Ligeledes ved jeg ikke, om de få af dem (3 à 4), som mest arbejder i Århus, også derinde taler jydsk, men jeg tror det næsten.

Den næste gruppe, de „blandede“, omfatter 67 mennesker = 17 pct. = $\frac{1}{6}$ af hele befolkningen. Det blandede sprog vil i korthed sige: alle overgangsformer fra folkemålet til rigsmålet. Der findes mange overgangsformer. Der er for det første dem, der er jydsk helt igennem, men som dog på eet punkt er komne ud over folkemålet, idet de nemlig har ombyttet *a* med *je*. Disse hyppige ord er så karakteristiske, at, når en går over fra det første til det sidste, så betragter vedkommende selv og alle andre det, som at han har brudt med folkemålet og vil *te' o snag fi'nd*. Der er dog adskillige, som aldrig kommer videre, men vedbliver at være jyder undtagen netop m. h. t. dette lille pronomen. Andre derimod arbejder sig frem til større og større fuldkommenhed i rigsmålet, ja kan måske ved given lejlighed tale dette rent, men blander dog mange jydsk bestanddele ind i deres sprog, når de stadig hjemme omgås jydsktalende mennesker, deres tjenestefolk, deres børn, naboer osv.

Imellem disse to yderpunkter findes der en mængde mellemformer; hvis der tages meget fine hensyn — f. eks. den gradvise overgang fra *t* til *l* —, så mange måske, som der findes mennesker. Men i det hele og store kan der dog ved en mængde ord påvises to forskellige former, en ældre og en mere moderne, af hvilke ældre folk, altså væsentlig de jydsktalende, bruger den første, de yngre, altså de fleste „blandede“, den moderne. Her følger en liste over de fleste og vigtigste af sådanne ord.

	Navneord.	
	ældre form	mod. form
rigsmål		
Århus	<i>o's</i>	<i>o'rhū's</i>
bal	<i>ba't</i>	<i>ba't</i>
barber	<i>batbi'a</i>	<i>barbi'a</i>
blod	<i>bt0s'</i>	<i>blo'</i>
bord	<i>bu'a</i>	<i>bo'(o)</i>
bryggers	<i>*sats</i>	<i>brøq'as</i>
brønd	<i>kjat, ki'æt</i>	<i>kjæl</i>
dans	<i>dā'ns</i>	<i>dan's</i>
dråbe	<i>drøb, dræb</i>	<i>dro'b</i>
dynd	<i>døj'</i>	<i>døn' (?)</i>
dynet flt.	<i>djønə</i>	<i>dynə</i>
eg	<i>(j)i'æg</i>	<i>e'q</i>
fader	<i>fæ'0</i>	<i>fa'r</i>
forskel	<i>asgjæt</i>	<i>fæsgjæt</i>
frø (et)	<i>fræ'</i>	<i>frø'</i>
fælde	<i>fa'</i>	<i>fæl</i>
gigt	<i>gjæid</i>	<i>gigd</i>
gæld	<i>gjæl'</i>	<i>gjæl'</i>
gær	<i>gja'n</i>	<i>gjæ'r</i>
handske	<i>hā'nsg</i>	<i>hansg</i>
hjerter	<i>hja'd</i>	<i>hærd</i>
hjørner	<i>hön</i>	<i>hön</i>
kårt (spille-)	<i>kw0t</i>	<i>kört</i>
kage	<i>kā'q</i>	<i>ka'q</i>
kapital	<i>kabitā't</i>	<i>kabita'l</i>
knippe	<i>*ktebten</i>	<i>brønen</i>
koner flt.	<i>kw0nə</i>	<i>kw'ənə</i>
kors	<i>kəs</i>	<i>kō'rs</i>
kostald	<i>nø's</i>	<i>k0s'sdøl'</i>
kær	<i>kja'n</i>	<i>kjæ'r</i>
ler	<i>li'i</i>	<i>le'a, le'r</i>
moder	<i>mu'a</i>	<i>mo'r</i>
mord	<i>mo'a</i>	<i>mo'r</i>
nabo	<i>nā'bā, nā'bo'</i>	<i>na'bo'</i>
nat	<i>næd</i>	<i>nad</i>

	ældre form	mod. form
rigsmål		
neg	<i>ni'æg</i>	<i>ne'q</i>
norden-	<i>nu'ərən</i>	<i>no'rən</i>
nælde (brænde-)	<i>brænāt</i>	<i>brænæl</i>
olje	<i>utj (flt.)</i>	<i>otj (flt. & enk.)</i>
ord	<i>u'a</i>	<i>o'o, o'r</i>
part	<i>pā'd</i>	<i>pa'rd</i>
pen	<i>pæ'n</i>	<i>pæn'</i>
penge	<i>pæ'ŋ</i>	<i>pæŋ</i>
pinse	<i>pæns, pæn(d)sda</i>	<i>pens</i>
plade	<i>plā'i</i>	<i>plai</i>
pund	<i>po'n, pu'n</i>	<i>pun'</i>
råd	<i>ro'</i>	<i>ro'i</i>
rolle	<i>rul</i>	<i>rol</i>
rose	<i>ru'əs</i>	<i>ro's</i>
ruse	<i>ry's</i>	<i>ru's</i>
rør	<i>rø'(ø)</i>	<i>rø'r</i>
skulder	<i>0æst (aksel)</i>	<i>sk0lə</i>
sky	<i>sgej'</i>	<i>sgy'</i>
snor	<i>sno'o</i>	<i>sno'r</i>
spor	<i>m. best. art. snu'ərən</i> <i>m. best. art. sbu'ərəd</i>	<i>sbo'o</i>
stjerner flt.	<i>sdjönə</i>	<i>sdjænə</i> <i>sdjæ'rənə</i>
svar	<i>swæ'0</i>	<i>swa'r</i>
syl	<i>sejt</i>	<i>sy't</i>
søn	<i>sæn</i>	<i>sön</i>
Søren	<i>sā'rən</i>	<i>sō'rən</i>
Sørensen	<i>sørnsən</i>	<i>sör(')ənsən</i>
tinding	<i>tönen</i>	<i>tenen</i>
torn	<i>tw0n, tu'an</i>	<i>to'n</i>
tusmørke	<i>*ptasnen</i>	—
tømmer	<i>tem'a</i>	<i>tøm'a</i>
tømrer	<i>temrə</i>	<i>tømrə</i>
vare	<i>wā'(r)</i>	<i>vā'r(a)</i>
vest (himmelretn.)	<i>væjsd</i>	<i>væsd</i>
vogn	<i>w'an</i>	<i>w0s'n</i>

rigsmål	ældre form	mod. form
ært	æ't	ærd
øre (fællesk.)	ø' (intetk.)	ø' (ø)r (f.)

De tre med * mærkede former *klebten*, *ptasnen* og *sats* er, som ovenfor nævnt, døde eller døende. Andre former vil det samme rimeligvis være tilfældet med i en temmelig nær fremtid, f. eks.: *ji'æg*, *asgjæt*, *fræ'*, *jæjd*, *sgøj'*. Det gode gamle ord *nø's* er i færd med at blive afløst af det landbrugs-litterære kunstord *kostald*, som selv gamle folk nu bruger. Et andet godt gammelt ord: *Oæst* er nu også stærkt på retur.

Andre ordklasser.

rigsmål	ældre form	mod. form
age	d'q	kyæ (køre)
aldrig	Olæ	al'dri
brølte	brø't	brø'ld, brø'ld
danse	då'ns	dans
døde	dya	dø' (j)
fjerde	fja'	fjæ'
grine	gren	grin
grøn	grø'n	grön'
gælde	gjal	gjæl
holdt	ho'l	hold
hvorfor	hi'	hæfə
hængte	hæ'n	hængd
jævn	jo'n	jæw'n
kom	kam	kOm'
kvalte	kwæt	kwæt, kwæ'id
kylede	kø'l (?)	kyld
kysede	kø's	ky'sd
måle	me't	mo't
mistede	mæsd	mesd(ød)
observere	øbstvi'a	øbsævi'a
omtrent	Om'ntrænd	Omtænd
plage	plå'q	pla'q
plukkede	ptud	ptugəd

rigsmål	ældre form	mod. form
rejse (tr.)	re's	ræjs
samme	søm	sam
sjælden	sja't'n	sjæl'n
skabe (sig)	sgw'b (sə)	sga'b (sə)
skete	sgæj	sgæ'd
skinnede	sgen	sgend
skænke	sgeng	sgæng
skære	sgæ	sgjæ'r
slagte	stæsd	stægd
stjæle	sdi't	sde't
stoppe (tr.)	sda'b	sda'b
tør (af turde)	tæ	tö
tør (tillægso.)	ta'n	tø'r
ynge, yngst	onə, onsd	ønə, ønsd
øm	æ'm	ø'm

Af disse ord står former som *ho'l*, *hi'*, *jo'n*, *mæsd*, *tæ*, *onə* og *onsd* rimeligvis først for tur til at forsvinde.

Tillægsordene på -ig er i færd med at ombytte den ældre form på -ə med den mere moderne på -i, men udviklingen er ikke lige vidt fremskreden ved dem alle; af lykkelig — *løgata* — *løgati* er den første form vist endnu den almindelige; søvnig: *sosnə* — *sosni* bruges iflæng, medens af høflig: *høftə* — *høfti* den sidste (moderne) form er den hyppigste. (Smlgn. af listen ovfr. aldrig — *Olæ* — *al'dri*.)

De 67 blandet-talende er således fordelte: 27 gårdmænd, 15 husmænd og 25 arbejdsmænd og håndværkere.

27 af gårdmandsstanden har altså brudt med deres oprindelige modersmål og begyndt at gøre tilløb til at tale rigsmålet også i hjemmet. Det er de yngre og helt unge af standen, intelligente og fremadstræbende, der har forandret sprog ikke af holdningsløshed men med eftertanke — i de fleste tilfælde da. Årsagerne er forskellige. Nogle — og det gælder både mændene og i særdeleshed de yngre koner og helt unge piger — har lært det på højskolen. Det er forbavsende, så hurtig folk lærer at skifte sprog der. Det er vel

ikke alene det, at undervisningen foregår på rigsmålet, der gør det, men også — og måske nok så meget — den omstændighed, at højskoleeleverne i reglen er fra forskellige egne af landet, så at omgangen med kammeraterne i høj grad er egnet til at afslibe den enkeltes mål. Hurtigst i vendingen er de unge piger; man hører ofte, når en af disse er kommen hjem og har lært at sige *je*, de andre unge piger, som endnu ikke har været der, kritisere den *finhe'j o sdu'he'j*, der har grebet vedkommende, men så såre de selv kommer derhen, foregår den selv samme forvandling også med dem. Andre har været på real- eller landbrugsskole eller været inde som soldat; kort sagt, alle de blandet-talende har af en eller anden grund i længere tid opholdt sig imellem rigsmål-talende mennesker, af hvilke de er blevne påvirkede. Og om dem alle gælder det ligeledes, at det nære Århus stadig øver sin indflydelse i samme retning efter deres hjemkomst. — Enkelte latin- og realskoledrenge kan i flere år igennem tale to sprogformer, rigsmål i Århus og folkemål hjemme, men efterhånden bliver hjemmesproget mere og mere blandet, man gennemgår alle mellemstadierne, indtil rigsmålet en skønne dag bliver det dominerende også hjemme. De pigebørn, der går i højere pigeskoler i byen, skifter næsten straks om til rigsmålet. Det samme har jeg iagttaget i nabobyen Hasle.

Det blandede sprog er kun sjælden smukt, ofte uskønt, undertiden grimt. Sproget har ingen rigtig faste rammer; det kan efter behag brede sig til hvilken side, det skal være, og skifte farve hvert øjeblik; den samme taler ofte forskelligt, eftersom han taler til sin tjenestekarl, sit barn, sin nabo, sin degn, sin præst. Ja, undertiden kan to forskellige former for det samme ord findes næsten side om side i den samme sætning; jeg mindes således at have hørt en yngre gårdmands søn slumpe til at sige: *je ka 'id husg, hu'a de wa, a 'to' di böq'a* (Jeg kan ikke huske, hvor det var, jeg lagde de bøger)! På rent jydsk vilde det hedde: *a ka 'id hOask*, osv.

Rigsmålet tales af 86 mennesker = 22 pct., altså omtrent $\frac{1}{4}$ af den hele befolkning. Alle 4 klasser er her

repræsenterede: proprietærerne med 9, gårdmændene: 11, husmændene: 39, arbejderne + håndværkerne: 27.

Af disse tal frembyder de to første ikke nogen synderlig interesse, forsvindende som de er i forhold til de to sidste. De er så godt som alle indvandrede fra steder, hvor de alt i forvejen brugte rigsmålet, og har så siden holdt fast ved det.

Mere interesse har det ganske imponerende tal: 39 af husmandsklassen. Sagen er imidlertid den, at 24 af de 39 tilhører aristokratiet blandt husmændene: gartnerne. Efterhånden som Århus har vokset sig stor, er naturligvis dens forbrug af havesager steget i samme grad, og i de senere år er derfor det ene ny gartneri blevet til efter det andet i hele omegnen. Fremmede kommer ind, køber nogle tønder land af en gårdmand og anlægger derpå et gartneri, eller også er det husmanden, der bliver gartner ved at inddrage større stykker af jordlodden til have, eller også — hvis han selv er for gammel — sender han sønnen ud i lære nogle år, måske endog på en havebrugsskole, og når han kommer hjem, omskaber han hurtig det meste af marken til have. Når man så husker, at gartnerne vel hyppigst af alle mennesker kommer til byen, har rejst endel og været i lære på mange steder, forstår man let, at deres sprog afslibes og bliver til rigsmål.

På en noget lignende måde forholder det sig med de 27 arbejdere og håndværkere, idet nemlig de 20 af disse tilhører en finere afdeling af klassen: de fra Århus indvandrede. Som ovenfor omtalt, er der mange småfolk, som flytter fra byen ud til de nærmeste landsbyer for den billigere huslejes og levemådes skyld, men vedbliver at arbejde inde i byen. Undertiden bliver de kun et halvt år eller så på det samme sted; i andre tilfælde derimod vokser de fast til byen og bliver der, men i de fleste tilfælde skal de så nok bevare deres rigsmål.

Er det nu da virkelig således, at disse 86 mennesker taler et rigsmål, et sprog blottet for alle dialektale elementer, så at end ikke den omhyggeligste iagttagelse kan finde sådanne? Almuen vilde absolut svare: ja, for *di snag fi'nd*, men denne dom kan vi ikke stole på, da der for at gøre dette i dens

øjne ikke behøves stort andet end at sige *je* og ellers pynte lidt på de allermest udprægede jyske former. M. h. t. de 86 kan benævnelsen imidlertid — synes mig — udmærket bruges, når vi definerer det at „snakke fint“ som = at tale som folk i Århus — og det er i virkeligheden det, der menes. Om der så måske findes særegenheder i Århus-sproget, der afviger lidt fra det fælles rigsmål, tør jeg ikke indlade mig på at undersøge. Naturligvis kan det ikke undgås, at det daglige samkvem med jydsktalende omgivelser kan have en sporadisk indflydelse på enkelte, så at de en enkelt gang kan komme til at behandle *flø'den* eller *grø'den* som flertal eller sige *bargød* for barken e. l. Jeg tror dog, at den slags ting vil være aldeles udelukkede, når de taler med andre mennesker, der benytter rigsmålet.

Endnu er der et par små sproggrupper tilbage. Den ene omfatter 10 individer, der taler udensogns mål, mere eller mindre blandet med det stedlige eller med rigsmålet. De 6 tilhører husmandsstanden, de øvrige 4 er spredte. De fleste er vestjyder, og nogle af dem bevarer deres sprog nogenlunde rent, men helt ublandet er intet af dem. En af disse vestjyder, der har opholdt sig i sognet i 15 år, er kommen så vidt, at hun kan bruge den efterhængte best. art., men har derimod betydelig mere vanskelighed ved at skelne mellem de to forskellige køn. Når vedkommende taler med præsten (hvad jeg har hørt adskillige gange), er det i et skrækkeligt sprog, der passende kunde sammenlignes med en kjole af vestjydsk stof, til dels syet på østjydsk façon og pyntet med århusiansk besætning!

Endelig er der tre husmandskoner, som nogenlunde har bevaret deres svenske udtale. Der er nogle få andre svenskfødte, men deres sprog er blevet assimileret, i reglen vel mere til rigsmålets end til folkemålets side.

Endnu skal jeg blot omtale to dele af befolkningen, som ikke godt kan få en selvstændig rubrik, nemlig tjenestetyendet og børnene.

Hvad tjenestetyendet angår, skulde man synes, at det godt kunde få sig en egen plads ved siden af gårdmændene,

husmændene osv. som en social klasse for sig. Dette vilde også være tilfældet, hvis det ikke omfattede så variable og upålidelige mennesker, som det gør, — i sproglig henseende. Nutildags er tjenestefolkene som regel kun temmelig kort tid på eet sted, men rejser fra en egn til en anden; dette bevirker for det første, at deres sprog ofte afslibes meget mere end de bosiddende landmænds, og for det andet, at man ikke altid kan bygge så sikkert på den øjeblikkelige sproglige situation blandt tjenestefolkene, da den måske kan forandres den førstkommende skiftedag. Man kunde derfor måske synes, at det var rigtigst helt at udskille tjenestetyendet, før man gik til undersøgelsen af en bys eller et sogns sprogforhold. Når jeg alligevel har taget dem med i det foregående, så er det, fordi jeg tror, at forholdet i alt væsentligt er det samme, som hvis de var udeladte. Jeg tror nemlig at have bemærket, at de, netop på grund af deres ophold hos så forskelligt talende mennesker, har stor evne til at rette sig efter de øjeblikkelige omgivende forhold, så at deres sprog bliver nogenlunde overensstemmende med deres husbonds og madmoders. Naturligvis er der undtagelser; f. eks. er der en gammel røgter hos en jydsktalende gårdmand, som med stor omhu beholder sit rigsmål blandt sine jyske omgivelser.

Om børnene som helhed kan det siges, at de får samme sprog som forældrene. Dette forhold kan undertiden forandres, når de begynder at gå i skole, nemlig for de børns vedkommende, som i hjemmet taler rigsmålet eller i hvert fald blandet sprog, men som i skolen lærer at tale jydsk af de andre børn. Selv om de i hjemmet er opdragte til at sige *je*, *far*, *mor* osv., så lærer de i skolen i utrolig kort tid det rene jyske tungemål. Lærerens undervisning på rigsmålet gør ikke nær så stærkt indtryk på børnene som samtalen med kammeraterne. De læser deres bøger på den mest unaturlige og pedantiske (men konsekvente!) måde: i „nogensinde“ udtales *g* og *d* lukket, og i'et får den rene *i*-lyd, så at den fonetiske omskrivning ser omtrent ud som den ortografiske form: *no'gæn-sindø*. I frikvartererne er ethvert pust af rigsmålet forsvundet; de fra Århus indvandrede arbejderbørn bliver udlede for deres

fine sprog, og i en fart slår de om til folkemålet. Det viser sig her som også andre steder, at det i skolen ikke er læreren men flertallet af eleverne, der har den største indflydelse på de enkelte¹. —

Disse skoleforhold husker jeg tydelig fra min egen barndom.

Den påvirkning, børnene således får i skolen, er imidlertid ikke af stor betydning; i hjemmet får de gerne en kraftigere påvirkning. De indvandrede århusianere, hvis første omsorg for børnenes opdragelse går ud på at forhindre, at deres „dannede“ tale bliver fortrængt af det „bondske“ sprog, bruger undertiden skrappe midler dertil. En snedker fra Århus, som for et par år siden kom til Åby, truede sin talrige børneflokk med prygl, hvis den hjemme tillod sig at bruge det samme „bondesprog“ som i skolen. Det er dog ikke altid, at børnene er i den grad under piskens; undertiden får de lov at tale folkemålet også i hjemmet; men når de bliver større, kommer ud af skolen og under andre forhold, så falder jo denne skoleindflydelse bort af sig selv. Derfor kan ofte i den samme familie de ældre søskende tale et finere sprog end de yngre, og når der så desuden er forskel imellem forældrenes sprog, kan hussproget komme til at se temmelig broget ud. I en familie på 5 medlemmer taler faderen rigsmål, moderen vestjydsk, den ældste datter talte Åby-målet, indtil hun for 1½ års tid siden kom hjem fra højskolen, hvor hun har lært blandingssproget, og de to mindste børn endelig er jyder af reneste vand. 4 sprogformer for 5 mennesker! Af de 85 familier har de 45 kun eet sprog, medens de 40 tæller fra to til fire sprogformer (dette sidste dog kun i den lige omtalte

¹ H. V. Clausen fortæller (Sønderjydske årbøger 1894 side 113), at han engang ved den tyske papirfabrik Kristiansdal vest for Haderslev traf et par tyske småbørn, som nylig var indvandrede langt nede fra Tyskland, men som talte udmærket sønderjydsk. På C.s spørgsmål om, hvor de havde lært det, svarede de: jo, de har vi lært i e skohl. — Det var så vist ikke læreren, der havde givet dem undervisning i dette deres nye modersmål, men deres dansktalende klassekammerater.

familie) blandt sine medlemmer. For en retfærdig sammenlignings skyld må man fra det første tal fradrage 11 familier, som kun består hver af 1 medlem, så at det virkelige forhold bliver 34 : 40.

Efter nu at have set, hvor stort et tilskud hver befolkningsklasse har afgivet til hver enkelt sprogrubrik, kan vi for oversigtens skyld opstille dette resultat i følgende tabel:

	rigs- målet	blandet	jydsk	uden- sogns	svensk	ialt
proprietærstanden	9	—	—	—	—	9
gårdmandsstanden	11	27	90	3	—	131
husmandsstanden	39	15	56	6	1	117
arbejdere og håndværkere	27	25	73	1	2	128
ialt	86	67	219	10	3	385

Af denne korte undersøgelse fremgår det, at Åby sogn er under temmelig stærk indflydelse af rigsmålet, og at denne indflydelse rimeligvis er af ny dato, da det er de unge, som særlig har undergået den. Jeg tænker mig, at der for 30 år siden, da det nuværende yngre slægtled bestod af små børn, kun har været højst en snes stykker, som ikke talte rent jydsk, medens dette nu kun tales af godt halvdelen af hele befolkningen. Der kan næppe være nogen tvivl om, at det jo vil blive mere og mere indskrænket for engang helt at forsvinde, hvis da den nuværende udvikling fortsættes som hidtil. Bondestanden er i virkeligheden hovedsagelig tabt; om 30 år vil de jydsktalende gårdmænd være lette at tælle. Husmandsstanden er også godt på veje til at forsvinde og give plads for de mere dannede, mere ansete og mere aristokratiske gartnere, og hvis den virkelig også skulde få en betydningsfuld tilvækst ved udførelsen af den påtænkte husmandslov, så vilde dog rimeligvis de nye husmænd blive gartnere også.

Om 30 år vil de gamle husmandsenker og andre lignende konservative elementer være forsvundne. Arbejderne kommer mere og mere under indflydelse af deres kammerater i byen både i politisk og sproglig henseende¹.

Det kan imidlertid være, at udviklingen vil komme til at foregå meget hurtigere. Netop i disse dage (maj 98) går der rygter om, at de to marker, der ligger nærmest op til Århus bymark, i en nær fremtid skal anvendes til byggepladser, den ene for villaer, den anden til fabriksanlæg. Hvorom alting er, mange tegn tyder på, at Århus rykker nærmere ind på livet af den lille landsby. Vesterbro, den nærmeste bydel, bliver i de senere år udvidet, og de engstrækninger, som hidtil har dannet en adskillelse, vil nu snart blive bebyggede med nye banegårde og vel også privathuse. Måske vil den næste menneskealder gøre det hidtil idylliske lille sogn til et forstads-lignende kvarter i Jyllands hovedstad. I så fald turde denne lille undersøgelse måske have en smule betydning som et led i målestokken for, hvor hurtig udviklingen er foregået.

Hvis andre sogne under lignende forhold — tæt op ad en større by — bleve undersøgte på lignende måde, kunde det muligvis også have sin interesse at se, om de samme eller andre resultater vilde fremkomme. Måske vilde manget og meget af det ovenfor sagte få bekræftelse og finde anvendelse i noget videre udstrækning.

¹ Det er overhovedet værdt at lægge mærke til, at den sproglige strømkæntning her har fundet sted samtidig med en politisk. Jævnslidende med at have skiftet sprog har de yngre gårdmænd („bjørnbakkernes“ efterkommere!) svinget over i moderat-konservativ politik, og under den samme sproglige indflydelse er mange af arbejderne blevne socialister. To ganske modsatte politiske bevægelser har altså begunstiget eller i hvert fald fundet sted samtidig med den samme sproglige bevægelse.

Sprogprøver.

1.

de wa' ə dæjla væj'a, da vi kjo' te vat', 'kre'sdn ə 'pi'ə
ə 'jæns ə mæ. vi kam dɜ led əs'a mæjə, i sœ'm yubteg ham,
forman'n, hæla ha di kal'a hom, 'ro'bd, te di o'bejərə sgu
sdæm hæni i ni'ets johan'sns go'(o). 'a sdæmd so, gig æmkren'
ə snagəd mɜ gamət bekendərə, 'fæg əd pa smo' su'əd, men so
ve tOs'ti'n bləs vi fi' jæns Om' ə sdæjt Os' ijæn. a ku god
si', te 'wO man' 'id ku go ijæm'al, fo hæ yubteg so kam dɜ
n masə wæn mɜ jænə 'høj'ræmæn', ə 'hæ jæn' Os 'dæm haj n
sœ'tə sdagət mæ sɜ, dɜ hæ'l'əs 'Olə haj wO mæ, men wa pOrəd
w'i dæn'gOn'. fətg wa hæ'l'əs mœj' sgegələ imoj sœm anəti, dɜ
wa 'id ræd manə ful menəsgə, ə di 'əbfər'd æm hi't ə'rntə,
men natu'tævi's də ə fœsd hæ'n' ə əsdnən, te fətg begənə ə dreg
miə(r ə)n di hO god Os'. a so' jæn', dɜ wa kOm(ə)n i søg i
lanvæisgrœ'sdn, ə 'de wa r'e'tə 'stæmd fo (h)ons nœj' sdœsət,
han haj fOd po' tə fæsdn. 'di so' w'i Os 'mOj'a sO mi'n
gamət 'træs qosdœsət, nœ'ti' a ə wj ə dræ'nensarbəd. so wa'
dɜ n gamət bu'nman', dɜ sœ te (h)om, „nə, 'do brugə nœg
'sœ Os də hi'a sjættbiOnkən.“ — so kjo vi 'diæfræ' ə tə 'o's
fœ' ə si', hujn di haj ktœ'rəd æm 'anə sdæjə, ə 'de go' di jo
hi't god, 'bæjə(r) ən wOs i hæ fal'. klœgən bləs əs'a tOs enn
'a kam hæm' ə kam i sæn'.

Det var et dejligt vejr, da vi kørte til valg, Kresten og Pie (Peder) og Jens og jeg. Vi kom der lidt over middag, i samme øjeblik han, formanden, eller hvad de kalder ham, råbte, at de Åby-ere skulde stemme henne i Niels Johansens gård. Jeg stemte så, gik omkring og talte med gamle bekendte, fik et par små sorte (o: kaffepunscher), men så ved to-tiden blev vi fire enige om at stejle af igen. Jeg kunde godt se, at vor mand ikke kunde gå igennem, for hvert øjeblik så kom der en masse vogne med ene højremænd, og hver en af dem havde en sølle stakkel med sig, som ellers aldrig havde været med, men var purret ud dengang. Folk var ellers meget skikkelige imod som andre tider; der var

ikke ret mange fulde mennesker, og de opførte sig helt ordentligt; men naturligvis, det er først hen på aftenen, at folk begynder at drikke mere, end de har godt af. Jeg så en, der var kommen „i søk“ (o: var plumpet i) i landevejsgrøften, og det var rigtignok slemt for hans nye støvler, han havde fået på til festen. De så ud af mudder som mine gamle træskostøvler, når jeg er ude på dræningsarbejde. Så var der en gammel bondemand, der sagde til ham: „Nå, du bruger nok også af det her selvblankende.“ —

Så kørte vi derfra til Århus for at se, hvorledes de havde klaret sig andre steder, og det gjorde de jo helt godt, bedre end os i hvert fald. Klokken blev over to, inden jeg kom hjem og kom i seng.

2.

da bej'n fæg dn hi'a præjsd, wa dæ flia ten', pasdo'rn
ønsgeð fo(r)anøræd. han snagæd mæ sy'nsman'n Om' æd, o
næ'a sy'nsman'n sø ja, so sø 'hiæa bej'n lisædan, o 'de gig
hi't god. men jæn' ten' snagæd han slæ id Om', fo (h)on tæ
te de wa sâ'n (æ)n bæda ten', han tæ bjætn o 'klenbædtn tO
Os', fo 'de tæ dæn hi'a reñen fæsdøræd ham o søa menihe'in —
æda hæ 'han trOæd, næ'rænsti' pOñ'n med onæ preganen btos
bo Om'. 'næjsd sænda kam sy'nsman'n te hom.

„hæ 'pasda,“ sø han, „a kOm'æ po 'bymæn'ns væj'n fæ'
O be' dæn Om no'j.“

hæ 'de da wa Om', sbu præjsdn.

„vi ønsgeð gjæn, tæ 'bjætn btos sud i klenbædtn ijæn.“

præjsdn fæklæræd hom gron'n tæ, tæ han hæ lo n tO
Os', men sy'nsman'n swæ'd, „næj, hæ 'pasda, dæn' fæsdøræ id,
vi æ wOn' ten' æ 'hæ n, o 'ho' vi n it, so ku vi læd gtæm, hæ
vi Otæ bæ' o gtæm.“

'hæ han 'da mend, sbu præjsdn fo(r)anøræd.

„mi' bæjsdæfæ'O sø Olli,“ swæ'd mo'dn, „tæ næ'rænsti'
dn bæda klog reñæ, so sæjer æn „beteng di fæda“, — 'de mi'n
a æ 'enæn sgæw te.“

'de mend præjsdn sø, o 'bjætn kam po' i(g)jæn. bej'n
wa glaj, da klenbædtn reñæd, o da (d)n tæ sø kjön'(d), so lo
præjsdn sæ id fæsdør Os' n.

Da byen fik den her præst, var der flere ting, pastoren
ønskede forandrede. Han talte med synsmanden om det, og
når synsmanden sagde ja, så sagde hele byen ligesådan, og
det gik helt godt. Men een ting talte han slet ikke om, for
han syntes, at det var sådan en bagatel; han lod bjælden på
klingbeutelen tage af, fordi den her ringen forstyrrede ham
og også menigheden — efter hvad han troede, når pungen
midt under prædikenen blev båret om. Næste søndag kom
synsmanden til ham.

„Hr. pastor,“ sagde han, „jeg kommer på bymændenes
vegne for at bede Dem om noget.“

Hvad det da var om, spurgte præsten.

„Vi ønskede gerne, at bjælden blev sat i klingbeutelen
igen.“

Præsten forklarede ham grunden, hvorfor han havde ladet
den tage af, men synsmanden svarede: „Nej, hr. pastor, den
forstyrrer ikke; vi er vante til at høre den, og hørte vi den
ikke, så kunde vi let glemme, hvad vi aldrig bør glemme.“

Hvad han da mente, spurgte præsten forundret.

„Min bedstefader sagde altid,“ svarede Morten, „at når
den lille klokke ringer, så siger den: „betænk de fattige“;
det mener jeg er ingen skade til.“

Det mente præsten også, og bjælden kom på igen. Byen
var glad, da klingbeutelen ringede, og da den talte så smukt,
så lod præsten sig ikke forstyrre af den¹.

Åby, juni 98.

¹ Medens det første stykke er nedskrevet hovedsagelig efter
mundtlig fortælling, er det andet taget ud af en novelle, nemlig
af Dr. H.: Synsmandens Pibe, i Folkekalender for Danmark 1854,
s. 71, — med ubetydelige forandringer.